

*Т. М. Степанова, Миколаївський національний університет імені
В. О. Сухомлинського*

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ С. Ф. РУСОВОЇ ЩОДО ВИХОВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ

Степанова Т. М.

Педагогічні ідеї С. Ф. Русової щодо виховання мовленнєвої особистості дошкільників

У статті представлено науково-педагогічну діяльність С. Русової як основоположниці нововведень у теорію змісту передшкільної освіти; описано педагогічні ідеї вченої щодо виховання мовленнєвої особистості дітей дошкільного віку; визначено шляхи розвитку дитячого мовлення, рекомендації щодо мовлення садівниць (вихователів).

Ключові слова: передшкільна освіта, розвиток особистості, мовленнєвий розвиток дошкільників, мовленнєва особистість.

Степанова Т. М.

Педагогические идеи С. Ф. Русовой, касающиеся воспитания речевой личности дошкольников

В статье представлена научно-педагогическая деятельность С. Русовой как основоположницы нововведений в теорию содержания дошкольного образования; описаны педагогические идеи ученой, касающиеся воспитания речевой личности детей дошкольного возраста; определены пути развития детской речи и рекомендации по речи воспитателей.

Ключевые слова: дошкольное образование, развитие личности, речевое развитие дошкольников, речевая личность.

Уперше широка педагогічна практика з підготовки дітей до навчання у школі стала можлива за умов уведення загальної початкової освіти й широкої мережі дошкільних установ, що відбулося на початку 30-х рр. ХХ ст., тоді ж почалося загальне обговорення, узагальнення й удосконалення практичних результатів цього запровадження. Відтак, можна стверджувати, що до 30-х рр. ХХ ст. цілісної системи знань про зміст передшкільної освіти ще не було створено, оскільки не було для цього змістового матеріалу.

Метою статті є аналіз спадщини С. Ф. Русової як джерела сучасної теорії обґрунтування змісту передшкільної освіти, та її педагогічних ідей щодо виховання мовленнєвої особистості дошкільників.

Аналіз науково-педагогічної спадщини Софії Федорівни Русової засвідчив, що в період 1917 – 1920 рр., будучи директором департаменту дошкільного виховання й позашкільної освіти України, вчена докладала багато зусиль для створення відділів дошкільного виховання та позашкільної освіти при повітових та губернських народних управліннях з метою розробки теоретичних питань виховання та освіти. У найкоротший термін вона розробляє концепцію українського дитячого садка, яку потім викладає у праці «Дошкільне виховання» (1918 р.), а в січні 1918 року С. Ф. Русова вирішила питання про загальне обов'язкове дошкільне виховання дітей.

На переконання С. Ф. Русової, виховання справжнього громадянина своєї держави потрібно розпочинати з наймолодшого віку, оскільки національна самосвідомість закладається в людині з перших років її життя. Учена розробила мету і завдання дошкільного виховання, склала орієнтовну програму роботи з дітьми дошкільного віку, визначила форми, методи організації навчально-виховного процесу.

Центральною фігурою в концепції С. Ф. Русової є особистість, дитина з її природними задатками, здібностями, потребами. У працях ученої знаходимо її міркування щодо визначення понять «особистість», «індивідуальність», з'ясування умов, чинників і шляхів формування та розвитку особистості дитини дошкільного віку. Надзвичайно актуальною ця думка є в умовах сьогодення і прослідковується в державних документах. Так, Базовий компонент дошкільної освіти в Україні орієнтує педагогів на цілісний підхід до особистості, тобто центральною фігурою освітнього процесу є дитина – мовленнєва особистість. Із-поміж засад нового Базового компонента дошкільної освіти визначено, зокрема: визнання самоцінності дошкільного дитинства, його особливої ролі в розвитку особистості; збереження дитячої субкультури; повага до дитини, врахування індивідуального особистого досвіду дошкільника.

Великого значення С. Ф. Русова надавала вивченню дітьми рідної мови. Оскільки дитина найбільше наслідує саме мовленнєві звуки, наголоси, тому важливо, щоб її оточували люди, які володіють літературним мовленням. Розповіді, читання літературних творів, бесіди, на її думку, є найкращим засобом вивчення дітьми правильного літературного мовлення. При цьому, педагог повинен володіти не лише правильним мовленням, а й своїм голосом, інтонацією, щоб найкраще передавати почуття героїв, висловлювати своє ставлення до їхніх вчинків. Водночас учена наголошувала на важливості добору казок, оповідань, які б відповідали віку дітей, їхнім інтересам, були б із різним тематичним напрямом: «й морально-життєві, й біологічно-реальні, й естетично-фантастичні» [3, с. 169]. Щодо вимог, то твори повинні бути викладені простою зрозумілою мовою, наближені до життя, носити моральний зміст, що допомагало б дітям знаходити свій ідеал. Такі казки, як «Рукавичка», «Ріпка» С. Ф. Русова пропонувала використовувати для ігор-драматизацій, завдяки яким дитина «вивчає свої вирази, свої слова й тим значно збагачує свій словник літературними словами, або діти самі за кожну дійову особу кажуть своїми власними словами й виразами, що викликає в них словесну творчість, уміння знайти слова, характеристичні для кожного моменту, для кожного героя» [3, с. 171].

Науковець зауважувала, що мисленню дитини передують розвиток органів сприйняття. С. Ф. Русова висловлює думку Лайя про те, що засобом розвитку мислення й органів почуття є інстинкт наслідування. Завдяки наслідуванню дитина краще розвивається фізично, розумово, естетично, морально; вона висловлює свої враження про довкілля за допомогою фарб, пластичного матеріалу, драматизації. На глибоке переконання вченої, інтерес дітей є головним підґрунтям, на якому будується навчання. Водночас крім інтересу, навчання сприяють наслідування, творчість і мова. С. Ф. Русова стверджувала, що навчання буде носити позитивний характер, якщо дитина сприймає навчальний матеріал, запам'ятовує і якщо в дитини добре розвинене уявлення [3].

Оскільки мовлення є процесом розумовим, воно залежить від інтелектуального розвитку особистості. Завдяки мовленню людина не лише висловлює свою думку, а й формулює її. Одночасно «з фонетичним процесом розвитку мовлення дитини відбувається й розвиток логіки, логічної думки, що висловлюється у реченнях» [3, с. 209]. Тому, за порадами С. Ф. Русової, саме до розвитку мовлення дитини дорослі повинні ставитись з особливою увагою. Вона рекомендувала використовувати в роботі з дітьми словесну народну творчість, яка «має служити найкращим матеріалом для літературної освіти дітей» [3, с. 210]. Мовлення дитини рекомендувалося розвивати за допомогою складання нею оповідань, завдяки чому дитина навчається красиво висловлювати власну думку. Слухаючи оповідання дорослих, дитина розширює і збагачує свій словниковий запас, збагачує своє мовлення новими виразами. А мова в цілому стає головним знаряддям здобуття дитиною знань.

Важливого значення С. Ф. Русова надавала індивідуалізації навчання дітей дошкільного віку, наголошуючи на тому, що українська дитина дуже вразлива, чуйна, тому до неї «треба підходити з ласкою, привернути її до себе повагою до її індивідуальності, треба збудити її цікавість, тоді виявиться талановита вдача дитини й озветься її глибока чулисть» [2, с. 167].

На її думку, дитячим садкам не потрібні постійні програми, які були б обов'язковими, тому що «заняття мають відповідати інтересові (сучасному) і настроєві дітей, але можна дати зразок одного дня в дитячому садку» [3, с. 257]. Вона вважала, що заняття необхідно проводити щодня відповідно порі року, добираючи теми з довкілля. Водночас науковець пропонувала проводити в теплі пори року більше екскурсій у природу і свят, пов'язаних із природою (обжинки, свято вишні, свята косовиці), наближаючи тим самим дітей до трудового життя народу. Свята проводити рекомендувалося з використанням віршів, пісень, загадок тощо, оскільки на твердження С. Ф. Русової, найбільш доступними у вивченні української мови є твори усної народної творчості (загадки, примовки, заклички, лічилки, скоромовки, мовчанки, небилиці і казки). Окрім цього вчена рекомендувала максимально використовувати

українські народні ігри, які насичені словами-синонімами, різноманітними вигуками, образними виразами, порівняннями, пестливими суфіксами, які надають мові експресивності й емоційності. Специфічно побутова лексика народних ігор близька до загальноповсякденної [1, с. 78].

Як бачимо, сама ідея тематичної організації навчальної діяльності дітей дошкільного віку є цікавою й збереглася у роботі сучасних дошкільних навчальних закладів. Проте, педагог змогла лише спрямувати діяльність вихователів, повністю розраховуючи на їхню творчість. Та все ж основним недоліком такої програми є відсутність її змісту, відсутність розподілу дітей за віками. Знання діти отримували стихійно, а їх обсяг залежав від обсягу знань педагога, який працював з дітьми дошкільного віку. При такому підході до навчання дітей про систематизацію знань не може бути й мови.

С. Ф. Русова, у своїй роботі «Теорія і практика дошкільного виховання» визначила тривалість «предметових» занять з дітьми (25 – 30 хв.), але не вказує, для дітей якого віку необхідно проводити заняття такої тривалості. Предметними заняттями вона вважала такі, матеріалом для яких є жива й нежива природа. Головним завданням занять учена вважала не отримання дітьми знань, а розвиток мовлення, уміння логічно й послідовно мислити. Кожне заняття науковець бачила як таке, що складається з трьох «психологічних моментів: 1) зовнішнє ознайомлення з предметом, його апперцепція – сприймання нових явищ і зв'язок їх із старими сприйманнями; 2) асоціація з іншими подібними; 3) виділення з усіх інших як нове ясне придбання» [3, с. 246]. Далі учена наводить приклад ознайомлення дітей з живим об'єктом – зайчиком (вік дітей не вказується). Ознайомлення з об'єктом відбувається таким чином: діти його розглядають, визначають частини тіла, особливості, знаходять схожість зі знайомими тваринами і відмінність. З'ясовують його корисність для людей і чим він шкідливий; спосіб пристосування до життя, пов'язуючи з будовою тіла; чим харчується. Цінною порадою педагога є: після розглядання живого об'єкта залишати його на деякий час у куточку живої природи, надаючи дітям можливість спостерігати за

твариною, доглядати, а потім випускати на волю, кожного разу пояснюючи, що вони повинні жити на волі. І як обов'язкове – введення художнього слова про тварину, яка вивчається (віршик, загадка). Чудовим засобом роботи з дітьми, що пропонує С. Ф. Русова, і який використовується в роботі сучасних ДНЗ, є складання оповідання чи казки за серією картин про тварину, яка вивчається (як останній етап роботи з ознайомлення з певною твариною чи пташкою, чи будь-з-ким), виконання колективного малюнку за змістом оповідання. Для розвитку в дітей мислення, пам'яті, уявлення вчена рекомендувала використовувати в роботі з дітьми ще й такі засоби: складання короткого оповідання за заданими декількома словами; завершення казки, розпочатої вихователем; складання декількох речень за 2 – 3 словами. Проте, вже з дітьми п'ятирічного віку рекомендували виконувати такі вправи на розвиток уяви, уміння фантазувати: придумати, на що схожі хмари, на що схожий розлитий по воді віск, розлита на папері чорнильна пляма і т. ін.

Робота над оповіданням розпочиналася з вибору оповідання; надалі – підготовка педагога до розповіді оповідання; і насамкінець – розповідь оповідання. Щодо першої вимоги – кожен педагог на початку року повинен дібрати серію оповідань для роботи з дітьми. Оповідання повинні відповідати віку дітей, бути високохудожніми, персонажі – знайомими дітям, зміст повинен був містити в собі виконання певних рухів. Підготовка вихователя до розповідання оповідання полягала в тому, щоб при попередньому ознайомленні з твором вихователь звернув увагу на незрозумілі дітям слова й подумав, якими їх можна замінити словами, замість того, щоб подумати, як пояснити незрозумілі слова й збагатити, а потім активізувати словник дітей. Справедливо вимагалось від вихователя під час розповідання змінювати інтонацію, тембр голосу, використовувати міміку, жести, показуючи своє ставлення до персонажів, «бо справді кожне оповідання є одне маленьке зернятко морального виховання, посіяне в молоді чулі серця; із цього зернятка має викохатися почуття симпатії, любові» [3, с. 244]. Третя вимога щодо розповідання оповідання справедливо вказує на важливість бачити дітям

обличчя вихователя, його очі, які є найвиразнішими на обличчі й передають дітям ставлення вихователя до героїв. Крім того, дивлячись в очі дітей, вихователь легко може встановлювати зворотний зв'язок, з'ясовуючи, наскільки діти розуміють чи не розуміють сказане, бачачи, де необхідно дати пояснення. Водночас не можна погодитись із С. Ф. Русовою в тому, що не слід дітям ставити запитання за текстом після закінчення розповідання. Адже влучні, короткі декілька запитань допомагають дітям краще запам'ятовувати й розуміти зміст твору, розвивати правильне літературне мовлення.

Провідного значення С. Ф. Русова надавала розвитку в дітей творчих здібностей. Звертаючи увагу на важливість передшкільного розвитку дитини, вона зауважувала про необхідність розвивати в дітей інтерес до навчання, якого можна досягнути через працю в природі, через образотворче мистецтво, через уміння придумувати вірші, казки тощо. Адже до школи дитина повинна йти з бажанням навчатися. Отже, засобами розумового розвитку дитини передшкільного віку й підготовки її до школи, за С. Ф. Русовою, є: рідна мова, бесіди з дітьми, розповідання, ліплення, малювання, праця в природі, спостереження, гра, художнє слово (приказки, прислів'я, вірші, пісні, загадки), екскурсії, прогулянки, читання, розвиток органів сенсорного сприйняття (зір, слух, тактильні аналізатори, нюхові, дотиково-рухові аналізатори), вишивання, плетіння, слухання музики [2, с. 166].

С. Ф. Русова переконливо стверджувала, що розвиток мовлення дітей відбуватиметься лише за умови правильної літературної української мови вихователя та того лексичного матеріалу, який пропонується вихованцям. «Обов'язок садівниці, писала вчена, в тому, щоб вибирати такі твори, які б найкраще впливали на високі почуття дітей і були б такими простими у своїй красі, щоб викликати творчу активність у виявленні свого настрою» [4, с. 13]. Слушними в умовах сьогодення є рекомендації С. Ф. Русової педагогам відносно їхнього мовлення: насамперед мова має бути змістовною, нести дітям якусь інформацію, словник має бути багатим, насичений синонімами, антонімами, словосполученнями, образними, літературними і народними

висловами (осінь золотиста, ласкава, чудова; берізоньки-сестроньки; сніжинки-пушинки; очі, як озерця, виглядають у кожного із серця) [3]. Одним із провідних завдань вихователя дошкільного навчального закладу полягає в тому, щоб зробити українське слово надбанням духовного світу дитини, виховати її насамперед як мовленнєву особистість, в якій сформовані всі види мовленнєвої компетенції (фонетична, лексична, граматична, діалогічна й монологічна), і яка цінує рідну мову.

С. Ф. Русова визначила шляхи, які, на її погляд, найкраще сприятимуть вихованню мовленнєвої особистості дитини дошкільного віку, зокрема: постійно вправлятися у правильній вимові українських звуків; вивчати й запам'ятовувати легенькі ритмічні вірші; постійно стимулювати їх до спілкування на цікаві для них теми; заохочувати їх до самостійного складання творів, невеличких оповідань; розповідати дітям найкращі художні твори, які б захоплювали своїм змістом та художньою формою; планувати й проводити тематичні заняття.

Отже, засобами виховання мовленнєвої особистості дитини передшкільного віку й підготовки її до школи, за С. Ф. Русовою, є: рідна мова, бесіди з дітьми, розповідання, ліплення, малювання, праця в природі, спостереження, українська народна гра, художнє слово (народні казки, приказки, прислів'я, вірші, пісні, загадки), екскурсії, прогулянки, читання, розвиток органів сенсорного сприйняття (зір, слух, тактильні аналізатори, нюхові, дотиково-рухові аналізатори), вишивання, плетіння, слухання музики [2, с. 166].

Вважаємо, що педагогічні ідеї С. Ф. Русової щодо підготовки дітей до навчання у школі й навчання їх рідної мови можна вважати основоположними в теорії розвитку змісту передшкільної освіти в Україні й вихованні їхньої мовленнєвої особистості.

Література

1. **Богущ А.М.**, Малиновська Н.В. Лігнводидактична спадщина Софії Русової в сучасному дошкільному закладі: Монографія // А. М. Богущ, Н. В. Малиновська. – Одеса: ПНЦ АПН України. – СВД М. П. Черкасов, 2006. – 134 с.
2. **Педагогічна** спадщина Софії Русової і сучасна освіта: науково-методичний посібник / За ред. В. Г. Слюсаренко, О. В. Проскури. – К. : ІЗМН, 1998. – 196 с.
3. **Русова С.** Вибрані педагогічні твори: У 2-х кн. – Кн. 1 / За ред. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – 278 с.
4. **Русова С. Ф.** Нові методи дошкільного виховання // Дошкільне виховання. – 1992. – № 2 – 3. – С. 13.

Stepanova T. M.

S. Rusova's pedagogical ideas as to teaching of pre-school children's speech personality

The article is devoted to the scientific and pedagogical activity of S. Rusova as a founder of introduction in the theory of preschool education. The scientist's pedagogical ideas as to teaching of pre-school children's speech personality have been described; the ways of development of children's speech and recommendations as to teacher's speech have been determined.

Keywords: preschool education, personality's development, speech development of pre-school children, speech personality.

Відомості про автора

Степанова Тетяна Михайлівна – доктор педагогічних наук, декан факультету розвитку дитини, завідувач кафедри дошкільної освіти і соціального розвитку особистості Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Основні наукові інтереси зосереджено навколо проблематики передшкільної освіти дітей.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2012 р.

Прийнято до друку 28.09.2012 р.